

HİCRİ III. ASIR İTİBARIYLA BASRA'DA HADİS FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

An Overview to Hadith Studies in Basra During 3RD Century A.H

Dr. Musa ERKAYA

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis ABD

e-posta: musaerkaya@hotmail.com

Özet: Basra, Hz. Ömer'in emriyle Utbe b. Ğazvân (ö.17/638) tarafından 14-16/635-637 yılları arasında kurulmuştur. Akabinde Ebû Musa el-Eş'arî (ö.44/665), Enes b. Mâlik (ö.93/712) ve Muğîre b. Şu'be (ö.50/670) gibi pek çok sahâbi buraya yerleşmiş ve "Basra Mektebi"ni kurmuştur. İlk üç asır boyunca dil, kıraat, fıkıh, tefsir ve hadis alanlarında önemli çalışmalar yapılmıştır. Üçüncü hicri asırda, hadiste otorite olan pek çok alim çok değerli eserler kaleme almışlardır. Ebu Dâvud et-Tayâlisî (ö.133-204/750-819), Ali b. el-Medîni (ö.161-234/777-849) ve Ebu Dâvud es-Sicistânî (ö.202-275/817-889) bu alimlerden sadece birkaçıdır. Bu çalışmada Basra'da yetişen eser sahibi bazı önemli hadisçilerin biyografilerini ortaya koyup, eserlerine işaret etmiş bulunmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Irak, Basra, Kûfe, H. III. Asır, Hadis

Abstract: The city of Basra was build by Utba b. Gazvan (d.93/638) between 14-16/635-637 years by direction of Hz. Omar. Immediately, after building, a lot of companions of the Prophet (PBUH), like Ebû Musa el-Eş'arî (d.44/665), Enes b. Mâlik (d.93/712) and Muğîre b. Şu'be (d.50/670) settled there. Then they founded "Basra school". In that school, during first three centuries important studies about Arabic language, reading of Quran, fiqh and hadith had been made. Many outhority scholars in hadith had written important works at third century A.H. Some of them are Ebu Dâvud et-Tayâlisî (d.133-204/750-819), Ali b. el-Medîni (d.161-234/777-849) ve Ebu Dâvud es-Sicistânî (d.202-275/817-889). In this study, we mentioned biographies of some hadith scholars and refered their works.

Key Words: Iraq, Basra, Kufa, The 3rd Century A.H., Hadith

GİRİŞ: IRAK BÖLGESİ

Tarih kaynakları H.III. asır itibariyle Irak'ın sınırlarını şu şekilde tespit etmişlerdir: Irak, Dicle ve Fırat deltası ile buraya komşu bulunan yerlerden ibaret olup,¹ Basra Körfezinin kuzey ucundan itibaren güney-doğu, kuzey-batı istikametinde uzanan geniş bir ovadır.² Batıda Suriye çölü, güneyde Arabistan çölleri, doğuda Zağros dağlarının kolları ve batı Hûzistan, kuzeyde ise Enbâr'dan Tikrit'e çekilen bir hat ile sınırlıdır.³

Irak, hicri ilk üç asırda ilim merkezi olma hüviyetine sahip İslâmî bölgelerin başında gelir.⁴ Irak bölgesinde bulunan ve kuruluş sırasına göre zikredeceğimiz şu şehirler önemlidir: Hz. Ömer'in emriyle Utbe b. Ğazvân (ö.17/638) tarafından 14-16/635-637 yılları arasında kurulan Basra.⁵ Yine Hz. Ömer'in emriyle 17/638 yılında Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından kurulan Kûfe.⁶ Haccâc b. Yusuf tarafından 83/702 yılında kurulan Vâsıt.⁷ II. Abbâsî halifesi Mansûr (ö.158/775) tarafından 145-149/762-766 yılları arasında kuruluşu tamamlanan Bağdat.⁸ İnşasına Harun Reşid zamanında başlanıp, el-Mu'tasım tarafından 220/834 yılında tamamlanan Samarra. Bu şehirlerin tamamının bizzat müslümanlar tarafından kurulmuş olmaları ayrıca önem arz etmektedir.

Hicri üçüncü asırda saydığımız şehirlerde yetişen ve eser telif etmiş olan muhaddis sayısı 114'tür.⁹ Bu müelliflerin kaleme aldığı eserlerin sayısı ise yüzlerle ifade edilmektedir. Takdir edilir ki bir makale çalışmasında bu müellifleri ve eserlerinin tamamını zikretme imkanımız yoktur. Bu sebeple biz, bu önemli ilim merkezlerinden Basra'yı ele almak istiyoruz. Bu bağlamda ilk önce şehrin kuruluşuna değineceğiz. Daha sonra ise, Basra'nın günümüze kadar olan süreç içerisinde yapılan bütün çalışmalara kaynaklık teşkil eden muhteşem İslam kültür mirasının oluşumuna yaptığı katkıyı kısaca ortaya koyacağız. Ardından da burada yetişmiş ve eser vücuda

¹ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, (terc. Zeki Magâmiz), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1972, II/74.

² Besim Darkot, "Irak", *İA.*, VII, II/667.

³ M.Hartmann, "Irak", *İA.*, VII/II/671.; Mustafa S. Küçükaşçı, "Irak", *DİA.*, XIX/86.

⁴ Irak'ın başta fıkıh olmak üzere İslami ilimlerin gelişmesindeki fonksiyonu ve Hicazla mukayesesi hakkında bk., Mehmet Erdem, "Ehl-i Sünnet Fıkıh Mezheplerinin Hadis ve Rey Ekolü Olarak Sınıflandırılmasına Eleştirel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar*, Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, C. 8, Sayı: 24. ss. 84-89.

⁵ Yâkût el-Hamevî, (ö.626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sadr, Beyrut, ts, I/430.; Corci Zeydan, *age.*, II/298.

⁶ Corci Zeydan, *age.*, II/302.; K.V. Zettersteen, "Kûfe", *İA.*, VI/64-67.; Câsim Avcı, "Kûfe", *DİA.*, XXVI/339-342.

⁷ Yâkût el-Hamevî, *age.*, V/247-249.; İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (ö.774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, 1977, IX/51.

⁸ Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1072), *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut, ts., I/66-68.; Yâkût el-Hamevî, *age.*, I/456-460.; Corci Zeydan, *age.*, II/306.; M.Streck, "Bağdat", *İA.*, II/195-199.; Abdulaziz, ed-Dürî, "Bağdat", *DİA.*, IV/425 vd.

⁹ Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, D.İ.B. Yay. Ankara, 1991, s. 477.

getirmiş önemli muhaddislerden bazılarının kısa biyografileriyle beraber eserlerini zikretmeye çalışacağız.

A. BASRA

Basra, bir görüşe göre, müslümanlar tarafından kurulan en eski şehirlerden biridir, hatta en eskisidir.¹⁰ Hicretin 14-16. seneleri arasında halife Hz. Ömer'in emriyle Utbe b. Gazvân (ö.17/638) tarafından bugünkü Basra'ya yaklaşık 25 km. uzaklıkta kurulmuştur.¹¹ Ancak halk zamanla eski Basra'yı terk ederek, bedevi saldırılarına karşı daha emniyetli bulunduğu ve su ihtiyacını daha rahat karşılayabileceği bugünkü Basra'ya yerleşmeye başladı. Bu yeni sahaya intikal 900/1494-95 tamamlanmıştır.¹² Horasan'a yönelik İslâmî fütuhatin merkez üssü olarak da dikkatleri çeken Basra'ya, kuruluşunu müteakip alim sahâbilerden Ebû Musa el-Eş'arî (ö.44/665) 17/638 yılında vali tayin edilmiştir. Onunla beraber sahabeden¹³ Enes b. Mâlik (ö.93/712), Muğîre b. Şu'be (ö.50/670), Semura b. Cündeb (ö.60/679), tâbiinden¹⁴ ise, Ebu'l-Âliye Rafî' b. Mihran el-Basrî (ö.90/707), Hasan el-Basrî (ö.110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö.110/728) ve Katâde b. Diâme (ö.118/736) gibi âlimler burada yerleşmiş, ilmi faaliyetlerini burada devam ettirmişlerdir. Bunlar arasında İmrân b. el-Husayn, (ö.52/672) halife tarafından resmen öğretmen olarak görevlendirilmiştir.¹⁵

Bu arada H. III. asra kadar Basra'da meydana gelen önemli siyasi hadiselerle birer cümle ile değinmek istiyoruz. Bunlardan ilki, Hz. Osman'ın şahadetinde Basra'dan da bir grup isyancının katılmış olmasıdır. İkincisi ise, Hz. Ali halife olur olmaz onunla Hz. Zübeyr, Hz. Talha ve Hz. Aişe üçlüsü arasında 36/656 yılında meydana gelen "Cemel Vak'ası"dır. Çoğunluğu Kûfelilerden meydana gelen Hz. Ali kumandasındaki yirmi bin kişilik ordu ile çoğunluğunu Basralıların oluşturduğu adı geçen üç sahâbi idaresindeki otuz bin kişilik kuvvet karşı karşıya gelmiş, yapılan bir günlük savaş sonucunda beş bin Basralı hayatını kaybetmiştir. Bu hadiseden sonra da Hz. Ali ile Basralılar arasında bir daha giderilmesi mümkün olmayan bir küskünlük girmiştir. Böylece Basra, Şii Kûfelilerin karşısında Sünniliğin merkezi olma vasfını daima korumuştur.

¹⁰ Corci Zeydan, *age.*, II/298.

¹¹ Basra'nın kuruluşu ile ilgili olarak bk., Halîfe b. Hayyât, el-Uşfurî et-Temîmî el-Basrî (ö.240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, (Tahk., Ekrem Ziya Umerî), Beyrut, 1397/1976, s. 23.; el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö.279/892), *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1407/1987, s. 483.; Yâkût el-Hamevî, *age.*, I/430.; Corci Zeydan, *age.*, II/298. R.Hartman, "Basra", *IA*, II/320-327. (Madde Besim Darkot ve M.Tayyib Gökbilgin tarafından genişletilmiştir.)

¹² Abdülhâlik Bakır, "Basra", *DİA*, V/109.

¹³ Basra'da yaşamış sahabilerin ismi için bk., İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zuhrî (ö.230/845), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., VII/5-90.

¹⁴ Basra'da yaşamış ve ilmi faaliyette bulunmuş fakih ve muhaddis tabiin hakkında bk., İbn Sa'd, *age.*, VII/91 vd.

¹⁵ İbn Sa'd, *age.*, VII/10.

Emevîler döneminde meydana gelen önemli siyasi hadiselerden¹⁶ Basra da nasibini almıştır. Bu dönemde Basra, zaman zaman Haricilerin baskınına maruz kalmıştır. Yönetime karşı başlatılan isyanların en dikkat çekenini ise, Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın isyanıdır (81/701). İbnu'l-Eş'as önce Haccâc'a, ardından da Abdülmeik'e karşı isyan bayrağını açmıştır. Basra ve Kûfe'yi ele geçirdikten sonra Irak'ta Emevî iktidarını sona erdirmek üzereyken, Haccâc tarafından Deyrülcemâcim Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğratılmış (81/701), ardından da tamamen bertaraf edilmiştir.¹⁷ Abbâsiler dönemindeki isyanların en önemlisi de, tarihte "Zenci Hareketi" diye bilinen ve Sâhibü'z-Zenc Ali b. Muhammed tarafından başlatılan büyük ayaklanmadır. 869–883 yılları arasında Zenciler Basra ve köylerine baskınlar düzenleyerek her tarafı yağmalamışlar, bu olaylar sonucu yüz binlerce insan öldürülmüştür.¹⁸

Yukarıda birer cümleyle atıfta bulunduğumuz siyasi hareketliliklerin yaşandığı süreç içerisinde hiç şüphesiz kültürel ve ilmi çalışmalar da son derece yoğun ve etkin bir şekilde devam etmekteydi. Bunda Abbâsi halifelerinin ilmi çalışmaları teşvik edip destek olmalarının çok büyük rolü olduğu muhakkaktır.

Şehirdeki ilmi faaliyetler bağlamında öne çıkan hususlardan birisi, Arap dili ile ilgili yapılan çalışmalardır. Kur'an'ın doğru okunmasını ve doğru anlaşılmasını temin etmek için Arapça'nın İslamiyet'i yeni kabul etmiş Arap olmayan milletler tarafından öğrenilmesini kolaylaştırmak, bunun için de Arap dili gramerini ilmi usullere dayalı kaideler halinde tespit etmek gerekiyordu. Böylece Arap filolojisinin kuruluşu, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lügat çalışmaları ilk defa Basra'da başlamıştır. Çalışmalar, bu ilmi Hz. Ali'den öğrenen Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö.69/688) eliyle başlamıştır. Onu İsa b. Ömer es-Sekafî (ö.149/766), Ahfeş el-Ekber (ö.177/793) ve Yunus b. Habib (ö.182/798) takip etmiş ve Basra mektebinin kökleşmesinde önemli katkı sağlamışlardır. Bu alandaki çalışmalar el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.175/791) ve öğrencisi Amr b. Osman Sîbeveyhi (ö.180/796) ile adeta zirveye ulaşmıştır. Basra'da daha sonra gelen Muahammed b. Müstemir Kutrub (ö.206/821), Ebu Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö.209/825), Ahfeş el-Evsat (ö.215/830), Ebu Zeyd el-Ensârî (ö.215/830), Ebu Ubeyd Kâsım b. Selâm (ö.224/838), Sâlih b. İshak el-Cermî (ö.225/839), Bekr b. Muhammed el-Mâzinî (ö.249/863), Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö.286/899) ve İbrahim b. es-Sırrî (ö.311/923) gibi Basralı âlimlerin tüm bu çalışmaları

¹⁶ Emevîler dönemi siyasi tarihi ile ilgili olarak bk., Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi III, (Emevîler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.; Ayrıca bk., İsmail Yiğit, "Emevîler", *DİA.*, XI/87-95.

¹⁷ bk., Apak, *age.*, s. 149-153.; Yiğit, *ag.mad.*, *DİA.*, XI/91.

¹⁸ Bakır, *ag.mad.*, V/109-111.; krş., R.Hartman, *ag.mad.*, *İA.*, II/320-322. Abbâsiler döneminde çıkan ayaklanmalar hakkında geniş bilgi için bk., Cem Zorlu, *Abbâsilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyanlar*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.

onların “Basriyyûn” şeklinde anılan bir ekol haline gelmesini sağlamıştır.¹⁹ Döneminin Arap edebiyatı alanındaki ilk temsilcilerinden olan Câhız (ö.255/869) ve Feylesûfî'l-Arab ünvanı ile anılan Kindî (ö.260/783) ve ayrıca yedi mütevatir kıraat imamından Ebu Amr b. el-Alâ el-Basrî (ö.154/771) de Basra'da yetişen önemli simalardandır.

Tedvin ve özellikle de tasnif faaliyetlerinin, dolayısıyla da hadis literatürünü oluşturan çalışmaların zirveye ulaştığı üçüncü hicri asırda Basra'nın rolü büyüktür. Tespitlere göre, telifte bulunmuş hadisçiler sıralamasında Basra, Bağdat'ın ardından ikinci sırayı almıştır. Buna göre, üçüncü hicri asırda Basralı müellif muhaddislerin sayısı 20'dir. Bu sıralamada Kûfe üçüncü olurken, hadisin anavatanı sayılan Medine yedinci, Mekke ise onuncu olmuştur. Hadisle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan eserlerin sayısı bakımından yine ikinci olan Basra; Musned, Sünen, Câmî', Muvatta' ve Musannaf türü eserlerin çokluğu açısından ise dördüncüdür.²⁰

Basra'nın kuruluşu ve üçüncü hicri asır hadis faaliyetlerine olan katkısını bu şekilde tespit ettikten sonra, burada yetişen ve ortaya koyduğu eserlerle günümüze kadar intikal eden ve hadis literatürünün oluşmasında önemli pay sahibi olan müellif muhaddislerin kısa biyografilerini ve bazı eserlerini zikretmek istiyoruz.

B. BASRALI MEŞHUR MUHADDİSLERDEN BAZILARI

1. EBU DAVUD ET-TAYÂLİSÎ (133-204/750-819). Süleyman b. Davud b. Cârud el-Fârisî et-Tayâlisî el-Basrî, Ebu Davud.

Basra'da doğan ve orada ikamet eden²¹ et-Tayâlisî, aslen İranlıdır.²² İslâm tarihinde ilk *Musned* telif eden kişi olarak bilinmektedir.²³ Bin kadar şeyhten hadis yazmıştır.²⁴ Bunlardan en fazla rivayette bulunduğu iki hocası,

¹⁹ Hulusi Kılıç, “Basriyyûn”, *DİA.*, V/117-118. Kûfe ve Basra dil mekteplerinin temsilcileri ve dil ile ilgili çalışmaları hakkında bk., Mustafa Sâdık er-Râfî, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1974, 1/405-412.; Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyat Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s. 243-262. “Basriyyûn” ve “Küfiyyûn” ekollerinin ortaya çıkışı ve çalışmaları için ayrıca bk., Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadis -İlk Üç Asır-* Emin Yay. Bursa, 2006, s. 229-237.; Hulusi Kılıç, “Küfiyyûn”, *DİA.*, XXI/345-346.

²⁰ Sandıkçı, *age.*, s. 477, 479, 480.

²¹ el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX/27.; Dehlevî, Abdu'l-Azîz b. Şah Veliyullah (1159-1239), *Bustânu'l-Muhaddisîn*, (terc. A.Osman Koçkuzu) Ankara, 1986, s. 72.; ez-Zirîklî, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcîmi li Eşhuri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabî ve'l-Musta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, I-XIII, Matbaatu'l-Arabiyye, Mısır, 1927, III/187.

²² Dehlevî, *age.*, ay.

²³ M.Fuad Sezgin, *GAS.*, 1967, I/97.

²⁴ ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (673-748), *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-VI, (tahk. Ali Muhammed Becâvî-Fethiye Ali Becâvî), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut, ts., II/203.; a.mlf., *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV+Zeyl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., I/352.; İbn Hacer, Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), *Tehzibu't-Tehzib*, I-XII, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., IV/160.; Dehlevî, *age.*, s. 72.

Şu'be b. el-Haccâc (6.700 hadis)²⁵ ve Osman b. Miksem el-Burrî (12.000 hadis)'dir.²⁶ Geniş bir hadis kültürüne ve kuvvetli bir hafızaya sahip olan²⁷ et-Tayâlisî'nin 40.000 hadisi ezberle bildiği nakledilir.²⁸ Hafızasına çok güvendiği için hıfzından tahdîs eden et-Tayâlisî'nin,²⁹ rivayetlerinde çok hata yaptığı da söylenmektedir.³⁰ Basra'da vefat etmiştir.³¹

Hocalarından bazıları: Ebân b. Yezîd el-Basrî (ö.162/779), Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776), Sufyân es-Sevrî (ö.161/778), Osman b. Miksem el-Burrî (ö.163/780) ve Zâide b. Kudâme (ö.161/778).

Talebelerinden bazıları: Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Ali b. el-Medîni (ö.234/849), İbn Ebi Şeybe kardeşler, İbn Sa'd (ö.230/845), Muhammed b. Beşşâr, el-Bundâr (ö.252/866) ve Yunus b. Habib el-İsbahânî (ö.267/880).

Eserleri: *el-Musned*.³² *Fedâilu'l-Ensâr, Ma'rifetu'l-Evkât*.³³

2. RAVH B. UBÂDE (125-205/742-820). Ravh b. Ubâde b. el-Alâ' b. Hassân b. Amr el-Kaysî el-Basrî, Ebû Muhammed.³⁴

Basra hadis alimlerinden olan Ravh b. Ubâde, uzun süre Bağdat'ta hadis rivayet ettikten sonra tekrar Basra'ya dönmüş ve orada vefat etmiştir.³⁵ Çok hadis rivayet eden Ravh, Sünen, Ahkâm ve Tefsir'e dair pek çok kitap tasnif etmiştir. Alimlerin çoğu tarafından *tevsiik* edilen Ravh b. Ubâde hakkında en-Nesâî (ö.303/915) *leyse bi'l-kavîyy* demiştir.³⁶ Kavârîrî, onun Mâlik b. Enes (ö.179/795)'ten rivayet ettiği dokuz yüz hadisi çok görür ve

²⁵ ez-Zehebî, *Mizân*, ay.

²⁶ el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut, ts., IX/27.

²⁷ ez-Zehebî, *Mizân*, II/203.; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Abdulhayy (1032-1089), *Şezerâtu'z-Zeheb, fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979.; II/12.

²⁸ el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX/26.; ez-Zehebî, *Tezkira*, I/352.; el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1857-1927), *er-Risâletu'l-Mustatraf*, İstanbul, 1986, s. 61.

²⁹ el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, ay.

³⁰ ez-Zehebî, *Mizân*, ay.

³¹ el-Hatîb, *age.*, IX/29.; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/162.

³² Dehlevî, *age.*, ay.; el-Kettânî, *age.*, s. 61. Günümüzde eserin çeşitli baskıları mevcuttur. 1321 yılında Haydarâbâd'da, 1406/1985'te Beyrut'ta, 1419-20/1999 yılında Cize'de Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin neşriyle yapılan baskılar bunlardan bazılarıdır. *el-Musned* ayrıca es-Sââtî tarafından Musannaf tertibine konulmuş ve *Minhâtu'l-Ma'bûd fî Tertîbi Musnedu't-Tayâlisî Ebu Dâvud* adıyla 1372-73/1952-53 yılında iki cilt halinde Kahire'de ve 1400/1980 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

³³ Sandıkçı, *age.*, s. 158.

³⁴ Ravh b. Ubâde hakkında geniş bilgi için bk., İbn Sa'd, *age.*, VII/296; Halîfe b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, (Tahk., Ekrem Ziya Umerî), Riyad, 1982, s. 226.; İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Ebi Hâtîm er-Râzî (ö.327/938), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1952, III/498.; el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII/401.; ez-Zehebî, *Tezkira*, I/349-50.; a.mlf., *Mizân*, II/58.; a.mlf., *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâyeten fî'l-Kutubi's-Sitte*, I-II, (tahk. Muhammed Avvâme), I. bsk., Cidde, 1413/1992, I/398.; İbn Hacer, *age.*, III/253-54.; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II/13. Kehhâle, Ömer Rıza (1905-1987), *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I-XV, Mektebetu'l-Musennâ ve Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ts., IV/173.

³⁵ el-Hatîb, *age.*, VIII/401.

³⁶ el-Hatîb, *age.*, VIII/403-404.; ez-Zehebî, *Tezkira*, I/350.

eleştirir.³⁷ O, ölünceye kadar hadis rivayetiyle meşgul olmuş, fakat ömrünün sonlarına doğru kendisinde ihtilât/bunama vuku bulmuştur.³⁸ Ali b. el-Medîni, onun yüz bin hadisini tetkik ettiğini, bunlardan on bin tanesini yazdığını söylemiştir.³⁹

Hocalarından bazıları: Abdullah b. Avn (ö.151/768), Şu'be (ö.160/776), Mâlik b. Enes, el-Evzâi (ö.157/774), İbn Curayc (ö.150/767), İbn Ebî Zi'b (ö.159/776) ve İbn Ebî Arûbe (ö.156/773)'dir.

Talebelerinden bazıları: Ebu Hayseme (ö.234/849), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Bundâr (ö.252/866), İbnu'n-Numeyr (ö.134/849), Ali b. el-Medîni (ö.234/849), İshak b. Râhûye (ö.238/853) ve Ahmed b. Menî' (ö.244/869)'dir.⁴⁰

Eserleri: *Kitâbu't-Tefsîr. Kitâbu's-Sunen.*⁴¹

3. MUHAMMED B. ABDULLAH B. EL-MUSENNÂ (118-215/736-830). Muhammed b. Abdullah b. el-Musennâ b. Abdullah b. Enes b. Mâlik el-Ensârî el-Evsî en-Neccârî el-Basrî.⁴²

Sahabeden Enes b. Mâlik'in soyundan geldiği rivayet edilmekte olup, Basra muhaddisi ve kadısıdır.⁴³ Hâfiz,⁴⁴ fakih⁴⁵ ve kadı⁴⁶ olan el-Musennâ, Hanefî fukahâsındandır⁴⁷ ve kendisinde rey görüşü hakimdir.⁴⁸ el-Musennâ, Abbâsi Halifesi Harun Reşid döneminde 191/807 yılında Basra kadısı olmuştur. Bir süre sonra da Bağdat'ın doğu yakası kadılığına tayin edilmiştir. Halife Emîn devrinde bu görevinden alınarak Mezâlîm Mahkemesi⁴⁹ başkanlığına atanmıştır. İkinci defa getirildiği Basra

³⁷ ez-Zehebî, *age.*, ay.

³⁸ İbn Ebi Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh*, III/498.

³⁹ el-Hatîb, *age.*, ay.; İbn Hacer, *age.*, III/253.

⁴⁰ el-Hatîb, *age.*, VIII/401.; ez-Zehebî, *Tezkira*, I/350.; İbn Hacer, *Tehzîb*, III/294.

⁴¹ İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub el Varrâk (ö.438/1047), *Kitabu'l-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1398/1978, s. 318.; el-Hatîb, *age.*, VIII/401.; İbn Hacer, *age.*, III/294.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/13.; Kehhâle, *age.*, V/58.

⁴² Muhammed b. Abdullah b. el-Musennâ hakkında geniş bilgi için bk., İbn Sa'd, *age.*, V/294.; el-Buhârî, Muhammed. İsmail (ö.256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, (Tahk., Seyyid Hâşim en-Nedvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., I/132.; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII/305.; İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebu Hatîm el-Bustî (ö.354/965), *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, (Tahk., Şerefuddîn Ahmed) Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975, VII/443.; İbnu'n-Nedîm, *age.*, s. 86.; el-Hatîb, *age.*, V/408-412.; ez-Zehebî, *Tezkira*, I/371, a.mlf., *Mizân*, III/600.; a.mlf., *el-Kâşif*, II/189.; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX/244-45.; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII/92.; el-Kettânî, *age.*, s. 87.; Sezgin, *GAS*, I/100.

⁴³ ez-Zehebî, *Tezkira*, I/371.

⁴⁴ ez-Zehebî, *Tezkira*, I/371.

⁴⁵ el-Hatîb, *age.*, V/411.

⁴⁶ İbn Sa'd, *age.*, V/294.; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII/305.; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX/245.

⁴⁷ el-Hatîb, *age.*, ay.

⁴⁸ el-Hatîb, *age.*, ay.; ez-Zehebî, *Tezkira*, I/371.; İbn Hacer, *Tehzîb*, ay.

⁴⁹ İslâm devletlerinde en yüksek idari, adli yargı ve denetleme kurumudur. Normal mahkemelerin karara bağlamakta zorlanacağı ceza ve hukuk davalarını karara bağlamak ve uygulamak, idari şikayetleri dinlemek üzere oluşturulmuş yüksek kuruldandır. Mahkemenin niteliği ve işleyişi ile ilgili geniş bilgi için bk., el-Kettânî,

kadılığında Halife Me'mûn tarafından azledilmiş⁵⁰ ve Basra'da ölünceye kadar hadis ilmiyle meşgul olmuştur.⁵¹ Ebu Davud, el-Musennâ'nın hayatının son dönemlerinde aklında çok şiddetli bir teğayyur/zabt zayıflığı⁵² meydana geldiğini nakletmektedir.⁵³ Onun hakkında Yahya b. Maîn (ö.233/848) ve İbn Hibbân⁵⁴ *sika*, Nesâî *leyse bihi be's*, İbn Sa'd ise *sadûk*, İbn Ebî Hâtîm⁵⁵ ise *sadûk sika* demiştir.⁵⁶ Kütüb-i Sitte'nin bütün müellifleri kendisinden rivayette bulunmuşlardır.⁵⁷

Hocalarından bazıları: Babası, Humeyd et-Tavîl (ö.142/759), Süleyman et-Teymî el-Basrî (ö.143/760), İbn Curayc (ö.150/767) ve İbn Ebî Arûbe (ö.156/773).

Talebelerinden bazıları: el-Buhârî (ö.256/870), Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî, Halife b. Hayyât (ö.240/855), Kuteybe b. Saîd (ö.240/855), Bundâr ve Ebu Hâtîm er-Râzî (ö.277/890)'dir.

Eseri: *el-Cüz'*.⁵⁸

4. MUSEDDED B. MUSERHED (ö.228/843). Musedded b. Muserhed b. Muserhel b. Muğarbel b. Mura'bel el-Esedî el-Basrî, Ebu'l-Hasan.⁵⁹

Basralı olup,⁶⁰ muhaddis, hâfız ve huccettir.⁶¹ Basra'da yazılan ilk Musned'in sahibidir.⁶²

Ebu Hâtîm er-Râzî⁶³ ve İbn Hibbân⁶⁴ gibi pek çok münekkid onu tevsik etmişlerdir.⁶⁵ Cafer b. Ebi Osman Yahya b. Maîn'e Basra'da kimden

Muhammed Abdulhayy (1886-1962), *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, I-III, (terc., Ahmet Özel), İz Yay., İstanbul, 1991, II/26-29.; Celal Yeniçeri, "Mezâlim", *DİA.*, XXIX/515-518.

⁵⁰ İbn Sa'd, *age.*, V/294.; el-Hatîb, *age.*, V/408.; İbn Hacer, *age.*, ay.

⁵¹ İbn Sa'd, *age.*, ay.; el-Hatîb, *age.*, V/411.

⁵² Ömrünün sonuna doğru ravinin zabtının zayıfladığını ifade eden bu tabirle, ravinin hatası çok olmadıkça cerh kastedilmez. bk., Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s. 153.

⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX/244.

⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII/443.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII/305.

⁵⁶ İbn Sa'd, *age.*, V/294.; İbn Hacer, *age.*, ay.

⁵⁷ ez-Zehebî, *Tezkira*, I/371.; İbn Hacer, *age.*, ay.

⁵⁸ el-Kettânî, *age.*, s. 87.; Sezgin, *GAS*, I/100.

⁵⁹ Musedded b. Muserhed hakkında geniş bilgi için bk., İbn Sa'd, *age.*, VII/307.; Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, s. 229.; el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VIII/72.; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VIII/438.; İbn Hibbân, *age.*, IX/200.; İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah b. Ebî Nasr b. Cafer (ö.475/1082) *el-İknâl fî Raf'i'l-İrtiyâb ani'l-Mu'telifi ve'l-Muhtelifi fi'l-Esmâi ve'l-Kunâ ve'l-Ensâb*, I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411, VII/192.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/421-22.; a.mlf., *el-Kâşif*, II/256.; İbn Hacer, *Tehzîb*, X/98.; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II/66.; el-Kettânî, *age.*, s. 62.; Kehhâle, *age.*, XII/224.; ez-Ziriklî, *age.*, VIII/108.

⁶⁰ el-Buhârî, *age.*, VIII/72.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II/256.; İbn Hacer, *Tehzîb*, X/98.

⁶¹ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/421.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, X/98.

⁶³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VIII/438.

⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX/200.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtîm, *age.*, VIII/438.; ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.; İbn Hacer, *Tehzîb*, ay.

hadis yazabileceğini sormuş, o da Musedded'den yaz. Çünkü o *sika sikadır*, demiştir.⁶⁶

Hocalarından bazıları: Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Yezîd b. Zuray' (ö.182/798), Fudayl b. İyâz (ö.187/802), Bişr b. Mufaddal (ö.186/802), Mu'temir b. Süleyman (ö.187/803) ve İbn Uleyye (ö.193/809).

Talebelerinden bazıları: el-Buhârî (ö.256/870), Muhammed b. Yahya ez-Zuhlî (ö.258/872), Ebu Zur'a (ö.264/815), Ebu Dâvud (ö.275/889) ve Ebu Hâtim (ö.277/890).

Eseri: *el-Musned*.⁶⁷

5. ALİ B. EL-MEDÎNÎ (161-234/777-849). Ali b. Abdullah b. Necîh es-Sa'dî el-Medîni el-Basrî, Ebu'l-Hasan.⁶⁸

Aslen Medineli olup,⁶⁹ sonradan Basra'ya yerleşmiştir.⁷⁰

Hadis ve İlel'i en iyi bilendir.⁷¹ Bu hususta Ebu Hâtim er-Râzî, "o Hadis ve İlel bilgisiyle insanlar arasında bir sembol idi" demiştir.⁷² Hocası Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/814) ise onun, Rasulullah'ın hadisini, özellikle de Sufyân b. Uyeyne hadisini insanların en iyi bileni olduğunu kaydettikten sonra,⁷³ "onun benden öğrendiğinden daha fazlasını ben ondan öğrendim" demektedir. Asrının en bilgini olduğunu ifade eden el-Buhârî de; "onun yanında olduğu kadar kendimi hiçbir yerde küçük görmedim" demiştir.⁷⁴ İbn Hıbbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş ve zamanının hadisin illetini en iyi bilen kimsesiydi demiştir. "Allah onu sanki bu iş için yaratmış"⁷⁵ diyen en-Nesâî ise İbnu'l-Medîni'nin *sika me'mûn* hadis imamlarından olduğunu söylemektedir. Son derece muttakidir. Hadise dair 200 eser telif etmiştir.⁷⁶

Kendisinden el-Buhârî (303 hadis), Ebu Dâvud, et-Tirmizî (ö.279/892) ve en-Nesâî (ö.303/915) rivayette bulunmuşlardır.⁷⁷ Samarra'da 234/849 yılında vefat etmiştir.⁷⁸

⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, X/98.

⁶⁷ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/421.; İbn Hacer, *age.*, X/98.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/66.; el-Kettânî, *age.*, s. 7, 62, 170.; Kehhâle, *age.*, XII/224.; ez-Ziriklî, *age.*, VIII/108.

⁶⁸ Ali b. el-Medîni hakkında geniş bilgi için bk., İbn Sa'd, *age.*, VII/308.; el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VI/284.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI/193.; Yâkût el-Hamevî, *age.*, V/83.; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 322.; el-Hatîb, *age.*, XI/458-473.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/428-29.; a.mlf., *el-Kâşif*, II/42.; İbn Hacer, *Tehzib*, VII/306-311.; el-Kettânî, *age.*, s. 127.; Kehhâle, *age.*, VII/133.; ez-Ziriklî, *age.*, V/118.; Sezgin, *GAS*, I/108.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI/193.; Yâkût el-Hamevî, *age.*, V/83.

⁷⁰ Yâkût el-Hamevî, *age.*, ay.

⁷¹ İbn Hacer, *Tehzib*, VII/308.

⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI/193.; el-Hatîb, *age.*, XI/460.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II/42.; İbn Hacer, *Tehzib*, VII/307.

⁷³ el-Hatîb, *age.*, XI/460.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/428.; a.mlf., *el-Kâşif*, ay.; İbn Hacer, *Tehzib*, ay.

⁷⁴ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/428.; *el-Kâşif*, II/42.; İbn Hacer, *Tehzib*, VII/307.

⁷⁵ el-Hatîb, *age.*, XI/461.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/428.; *el-Kâşif*, II/42.

⁷⁶ el-Hatîb, *age.*, ay.; İbn Hacer, *Tehzib*, VII/311.

⁷⁷ el-Hatîb, *age.*, ay.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/428.; İbn Hacer, *Tehzib*, ay.

Hocalarından bazıları: Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Bişr b. Mufaddal (ö.186/802), İbn Uleyye (ö.193/809), Sufyân b. Uyeyne (ö.198/814), Yahya el-Kattân (ö.198/814), Ma'n b. İsa (ö.198/814) ve İmam eş-Şâfi (ö.204/819).

Talebelerinden bazıları: el-Buhârî (ö.256/870), Yahya ez-Zuhlî (ö.258/872), Ebu Dâvud (ö.275/889), İsmail el-Kâdı (ö.282/895), Ebu Ya'lâ el-Mevsilî (ö.307/918), ve Abbâs b. Abdilazîm el-Anberî (ö.246/860).

Eserlerinden bazıları: *el-Musned*.⁷⁹ *el-İlel*.⁸⁰ *Kitâbu'l-Müde'llisîn*, *Kitâbu'd-Duafâ*, *Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Kunâ*, *Kitâbu'l-Eşribe*, *Kitâbu't-Tenzil*,⁸¹ *İhtilâfu'l-hadîs*, *et-Târîh*.⁸²

6. ABDU'L-A'LÂ B. HAMMÂD (147-237/764-851). Abdu'l-A'lâ b. Hammâd b. Nasr el-Bâhilî e-Narsî el-Basrî.⁸³

Muhaddis, hâfiz ve musnidu'l-Basra'dır.⁸⁴

İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği⁸⁵ Abdu'l-A'lâ b. Hammâd hakkında Yahya b. Ma'in (ö.233/848) ve Ebu Hâtim er-Râzî (ö.277/890) *sika*,⁸⁶ Salih b. Muhammed b. Hıdâş *sadûk* ve en-Nesâî *leyse bihi be's* şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır.⁸⁷

Basra'da 237/851 yılında vefat etmiştir.⁸⁸

Bazı hocaları: İbn Ebi'z-Zinâd (ö.174/790), Mâlik b. Enes (ö.179/795), Yezîd b. Zuray' (ö.182/798) ve Mu'temir b. Suleyman (ö.187/803).

Bazı talebeleri: el-Buhârî (ö.256/870), Muslim (ö.261/874), Ebu Dâvud (ö.275/889), en-Nesâî (ö.303/915) (Zekerıyya es-Sâcî vasıtasıyla) ve Bakî b. Mahled (ö.276/889).

Bazı eserleri: *Kitâbu'l-Hadîs*. *Kitâbu mâ câe mine'l-Hadîsi'l-Me'sûr ani'n-Nebıyyi*. *Kitâbu'n-Nahviyyîn*.⁸⁹

⁷⁸ el-Hatîb, *age.*, ay.; Yâkût el-Hamevî, *age.*, V/83.; ez-Zehebî, *age.*, II/428.; *el-Kâşif*, ay.

⁷⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 322.; İbn Hacer, *age.*, VII/306.

⁸⁰ "Bu eser, Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin tahkiki ile 1392/1972'de Mektebetu'l-İslâmî tarafından neşredilmiştir." Sandıkçı, *age.*, s. 169 dn.

⁸¹ İbnu'n-Nedîm, *age.*, ay.

⁸² ez-Ziriklî, *age.*, V/118. Ali b.el-Medîni'nin kırka yakın eserinin listesi için bk., Sandıkçı, *age.*, s. 169.

⁸³ Abdu'l-A'lâ b. Hammâd hakkında geniş bilgi için bk., el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI/74.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI/29.; el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI/75.; İbn Hibbân, *age.*, VIII/409.; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VII/287.; ez-Zehebî *Tezkira*, II/467.; a.mlf., *el-Kâşif*, II/610.; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/85.; Kehhâle, *age.*, V/67.

⁸⁴ ez-Zehebî, *age.*, ay.

⁸⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII/409.

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *age.*, ay.; ez-Zehebî *Tezkira*, II/467.

⁸⁷ el-Hatîb, *age.*, ay.; İbn Hacer, *age.*, ay.

⁸⁸ el-Hatîb, *age.*, ay.

⁸⁹ Kehhâle, *age.*, V/67.

7. TÂLÛT B. ABBÂD (150-238/767-852). Tâlût b. Abbâd es-Sayrafi el-Basrî, Ebu Osman.⁹⁰

Basralı muhaddislerdendir. Hadiste “*Âlî Nüşa*” adında bir cüzün sahibidir.⁹¹ İbn Hıbbân’a göre *sika*,⁹² Ebu Hâtım’e göre ise *sadûktur*.⁹³

O, 238/852 yılında Basra’da vefat etmiştir.⁹⁴

Tâlût b. Abbâd’ın en meşhur hocası Hammâd b. Seleme (ö.167/874), talebesi ise Ebû Hâtım er-Râzî (ö.277/890)’dir.

Eseri: *el-Avâlî fi’l-Hadîs*.⁹⁵

8. HALİFE B. HAYYÂT (160-240/776-854). Halife b. Hayyât b. Halife b. Hayyât el-Ufurî et-Temîmî eş-Şeybânî el-Basrî, Ebu Amr.⁹⁶

Daha çok tarihçiliği ile şöhret bulmuş Basralı bir muhaddistir. “Şebâb” lakabıyla şöhret bulan Halife, hâfız,⁹⁷ ensâb ve eyyâm-ı nâs (insanların meşhur günleri) alimidir.⁹⁸

Ebu Hâtım, *kavî* olmadığı (zayıf olduğu) için kendisinden rivayette bulunmadığını söylerken,⁹⁹ Ali b. el-Medîni de, “Şebâb hadis rivayetinde bulunmasa kendisi için daha iyi olurdu” demiştir. İbn Adiy şöyle demektedir: “Halife b. Hayyât çok hadis rivayet etmiş olup, güzel bir *Tarih*’i ve *Tabakata* dair bir kitabı vardır. O, hadiste *müstakîmu’l-hadîs/istikamet* sahibi, *sadûk* ve rivayetlerinde *müteyakkız/çok dikkatlidir*.”¹⁰⁰ İbn Hıbbân *es-Sikât*’ında zikretmiş ve onun *mutkin* ve Eyyâm-ı Nâs ve Ensâb’ta alim olduğunu söylemiştir.¹⁰¹ ez-Zehebî’ye göre de *sadûk*¹⁰² olan muhaddis, el-Ukaylî’ye göre zayıftır.¹⁰³

Hocalarından bazıları: Yezîd b. Zuray’ (ö.182/798), Bişr b. Mufaddal (ö.186/802) Mu’temir b. Suleyman (ö.187/803), Sufyân b. Uyeyne (ö.198/814), İsmail b. Uleyye (ö.193/809), Abdurrahman b. Mehdî (ö.198/814) ve Ebu Davud et-Tayâlisî (ö.204/819).

⁹⁰ Tâlût b. Abbâd hakkında geniş bilgi için bk., el-Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, IV/363.; İbn Ebî Hâtım, *age.*, IV/495.; İbn Hıbbân, *age.*, VIII/329.; ez-Zehebî, *Mizân*, II/334.; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, I-VII, Beyrut, 1986, III/205.; İbnu’l-İmâd, *age.*, II/90.; Kehhâle, *age.*, V/31.; Sezgin, *GAS*, I/108.

⁹¹ İbn Hacer, *Lisân*, III/205.

⁹² İbn Hıbbân, *age.*, ay.

⁹³ İbn Ebî Hâtım, *age.*, ay.

⁹⁴ İbn Hacer, *Lisân*, ay.

⁹⁵ İbnu’l-İmâd, *age.*, II/90.; Kehhâle, *age.*, V/31.; Sezgin, *GAS*, I/108.

⁹⁶ Halife b. Hayyât hakkında geniş bilgi için bk., Halife b. Hayyât, *Kitâbu’t-Tabakât*, s. 222.; el-Buhârî, *age.*, III/193.; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, III/378.; İbn Hıbbân, *age.*, VIII/233.; İbn Mâkûlâ, *age.*, V/16.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/436, a.mlf., *Mizân*, I/665.; *el-Kâşif*, I/375.; İbn Hacer, *Tehzib*, III/138.; a.mlf., *Lisân*, VII/210.; Kehhâle, *age.*, IV/108.; ez-Ziriklî, *age.*, II/361.; el-Kettânî, *age.*, s. 139.; Sezgin, *GAS*, I/110.

⁹⁷ el-Buhârî, *age.*, III/193.; ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.; İbn Hacer, *Lisân*, VII/210.

⁹⁸ ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.; İbn Hacer, *Tehzib*, III/138.

⁹⁹ İbn Ebî Hâtım, *age.*, ay.; İbn Hacer, *age.*, ay.

¹⁰⁰ ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.

¹⁰¹ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VIII/233.

¹⁰² ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I/375

¹⁰³ İbn Hacer, *Tehzib*, III/138.

Talebelerinden bazıları: el-Buhârî (ö.256/870), Ya'kub b. Şeybe (ö.262/875), Bakî b. Mahled (ö.276/889), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903) ve Ebu Ya'lâ el-Mevsilî (ö.307/918).

Eserlerinden bazıları: *el-Musned*.¹⁰⁴ *Kitâbu't-Târîh*.¹⁰⁵ *Tabakâtu'r-Ruvât*.¹⁰⁶ *Tabakâtu'l-Kurrâ*.¹⁰⁷

9. EBU HAFS EL-FELLÂS (160-249/776-864). Amr b. Ali b. Bahr b. Kuneyz Ebu Hafs el-Bâhilî el-Basrî es-Sayrafi, Ebu Hafs el-Fellâs.¹⁰⁸

Basralıdır.¹⁰⁹ Birkaç defa İsfahan'a gitmiş ve orada rivayetlerde bulunmuştur. Ali b. el-Medîni ile mukayese edilmiş, hatta bazılarınca üstün bulunmuş,¹¹⁰ büyük hadis dâhilerinden olduğu söylenmiştir.¹¹¹ Onu İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiş,¹¹² en-Nesâî (ö.303/915) de *sika, sâhibu'l-hadis, hâfızdır, demiştir*.¹¹³ Ebu Hâtîm'e göre *sadûktur*.¹¹⁴ Ebu Zur'a (ö.264/815), Basra'da ondan daha hâfız birini görmedim, demiştir.¹¹⁵

Kendisinden Kütüb-i Sitte imamlarının tamamı rivayette bulunmuşlardır. el-Buhârî'de 47, Muslim'de ise 2 hadisi vardır.¹¹⁶

Samarra'da 249/864 yılında vefat etmiştir.¹¹⁷

Hocalarından bazıları: Yezîd b. Zuray' (ö.182/798), Abdulvehhâb es-Sekafi (ö.194/810), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö.198/814), İbn Mehdî

¹⁰⁴ Dimeşk, 1968'de Süheyl Zekkâr'ın tahkikiyle basılmıştır. bk., Sandıkçı, *age.*, s. 173 dn. Ekrem Ziya Umerî de başta el-Buhârî'nin iki eseri olmak üzere diğer hadis kitaplarında yer alan Halife b. Hayyât'ın rivayet ettiği 101 hadisi ilk râvilerini esas alarak alfabetik sıraya göre yayımlanmıştır. (Beyrut, 1405/1985). bk., Mustafa Fayda, "Halife b. Hayyât", *DİA.*, XV/303.

¹⁰⁵ İbnu'n-Nedîm, *age.*, s. 324.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/436.; a.mlf., *Mizân*, ay.; İbn Hacer, *age.*, ay.; el-Kettânî, *age.*, s. 130.; Sezgin, *GAS*, I/110. Eser, Ekrem Ziya Umerî'nin tahkikiyle iki cilt halinde ilk defa 1967 yılında Bağdat'ta yayınlanmıştır. Daha sonra Necef, 1967; Beyrut, 1977 ve 1983; ve Riyad, 1985 baskıları yapılmıştır. Süheyl Zekkâr'ın yaptığı tahkik ise iki cilt halinde 1967-68 yıllarında Dimeşk'te yayınlanmıştır. bk., Fayda, *ag.mad.*, XV/302. Riyad, 1985 baskısı esas alınarak Abdülhâlik Bakır tarafından Tükçe'ye çevirilen eser, 2001 yılında Ankara'da basılmıştır.

¹⁰⁶ İbnu'n-Nedîm, *age.*, ay.; ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.; Kehhâle, *age.*, IV/108.; el-Kettânî, *age.*, 139. Eser, Ekrem Ziya Umerî (Bağdat, 1387/1967; Riyad, 1402/1982) ve Süheyl Zekkâr (I-II, Dimeşk, 1966-67)'in tahkikiyle yayınlanmıştır. bk., Fayda, *ag.mad.*, XV/302.

¹⁰⁷ İbnu'n-Nedîm, *age.*, ay.; Kehhâle, *age.*, ay.

¹⁰⁸ Ebu Hafs el-Fellâs hakkında geniş bilgi için bk., el-Buhârî, *age.*, VI/355.; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VI/249.; el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII/207-211.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/487-88.; a.mf., *el-Kâşif*, II/84.; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII/70-72.; a.mlf., *Lisân*, VII/509.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/120.; Kehhâle, *age.*, VIII/11.; ez-Ziriklî, *age.*, V/254.

¹⁰⁹ el-Buhârî, *age.*, ay.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/487.; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII/70.; a.mlf., *Lisân*, VII/509.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII/71.; a.mlf., *Lisân*, VII/509.

¹¹¹ el-Hatîb, *age.*, XII/208.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/487.

¹¹² İbn Hibbân *es-Sikât*, VIII/487.

¹¹³ ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII/71.; a.mlf., *Lisân*, VII/509.

¹¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *age.*, VI/249.; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII/70.

¹¹⁵ el-Hatîb, *age.*, XII/208.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/487.; a.mlf., *el-Kâşif*, II/84.

¹¹⁶ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/487.; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII/71.

¹¹⁷ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/488.

(ö.198/814) ve Ebu Dâvud et-Tayâlisî ve Ebu Asım en-Nebîl (ö.212/828)'dir.

Talebelerinden bazıları: Ebu Dâvud (ö.275/889), Hakîm et-Tirmizî (ö.285/898), İbn Mende (ö.301/913), Ca'fer el-Firyâbî (ö.301/913) ve et-Taberî (ö.310/923)'dir.

Bazı eserleri: *el-Musned*.¹¹⁸ *et-Tefsîr*.¹¹⁹ *el-İlel*.¹²⁰ *et-Târîh*.¹²¹

10. MUHAMMED B. BEŞŞÂR, BUNDÂR (167-252/783-866).

Muhammed b. Beşşâr b. Osman b. Davud b. Keysân el-Abdî el-Basrî, Ebu Bekr.¹²²

Basralı olup,¹²³ hafız ve huccettir. Beldesinin muhaddislerinin hadislerini topladığı için kendisine (stokçu anlamına gelen) “Bundâr” lakabı verilmiştir.¹²⁴ Abdullah b. Ca'fer b. Hakan el-Mervezî es-Sulemî'nin Bundâr'dan işittiğine göre o şöyle demiştir:

“Talebu'l-hadîs için seyahate çıkmak istedim, ancak annem buna mani oldu. Ben de onu dinledim ve (sefere) çıkmadım. (Bu itaatim) benim (hadis ilmi konusunda) bereketlenmeme sebep oldu.”¹²⁵

Hadisini ezberleyip ezberinden rivayet eden¹²⁶ Bundâr hakkında hadis münekkitlerinin görüşleri şöyledir: el-İclî: *Sika, kesîru'l-hadîs*. Ebu Hâtim: *Sadûk*.¹²⁷ en-Nesâî: *Sâlih, la be'se bihi*.¹²⁸ İbn Hibbân: *Sika*.¹²⁹

Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamı Bundâr'dan nakilde bulunmuşlardır.¹³⁰ Ebu Dâvud kendisinden elli bin hadis yazmış ve “eğer o kusurlardan salim olmasaydı hadisini terk ederdim” demiştir.¹³¹ Ondan el-Buhârî 205, Muslim 460,¹³² İbn Mâce ise 185¹³³ hadis rivayet etmiştir.

¹¹⁸ İbn Hacer, *age.*, VIII/71.; Kehhâle, *age.*, ay.; ez-Zirîklî, *age.*, ay.

¹¹⁹ Kehhâle, *age.*, ay.; ez-Zirîklî, *age.*, ay.

¹²⁰ İbn Hacer, *age.*, ay.

¹²¹ İbn Hacer, *age.*, ay.

¹²² Muhammed b. Beşşâr hakkında geniş bilgi için bk., el-Buhârî, *age.*, I/49.; el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II/101-104.; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I/356.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII/214.; İbn Hibbân *es-Sikât*, IX/111.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/511-512.; a.mlf., *Mizân*, IV/410.; a.mlf., *el-Kâşif*, II/159.; İbn Hacer, *age.*, IX/61-62.; ez-Zirîklî, *age.*, VI/277.

¹²³ el-Buhârî, *age.*, I/49.; el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II/101.

¹²⁴ İbn Hibbân *es-Sikât*, IX/111.

¹²⁵ el-Hatîb, *age.*, II/102.

¹²⁶ İbn Hibbân *es-Sikât*, IX/111.; İbn Hacer, *age.*, IX/61.

¹²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII/214.

¹²⁸ İbn Hacer, *age.*, IX/62.

¹²⁹ İbn Hibbân *es-Sikât*, IX/111.

¹³⁰ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/511.

¹³¹ el-Hatîb, *age.*, II/102.; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II/159.

¹³² İbn Hacer, *age.*, IX/62.

¹³³ İbn Mâce'nin hocasıdır ve *Sunen*'inde 185 hadisini nakletmiştir. Muhammed b. Beşşâr'ın İbn Mâce'ye nasıl kaynaklık ettiği ve hadislerinin *Sunen*'deki dağılımı ile ilgili değerlendirme ve tablolar için bk., Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Sunen'inin Kaynakları*, FÜBAP, Proje No: 563, Elazığ, 2004.

Bazı hocaları: Yezîd b. Zuray' (ö.182/798), Yahya el-Kattân (ö.198/814), İbn Mehdî (ö.198/814), Ebu Dâvud et-Tayâlisî (ö.204/819) ve Ravh b. Ubâde (ö.205/820).

Bazı talebeleri: Ebu Dâvud, İbrahim el-Harbî (ö.285/898), İbn Ebi'd-Dünya (ö.281/894), Zekeriyya es-Sâcî (ö.307/918) ve İbn Huzeyme (ö.311/922).

Eseri: *el-Hadîs*.¹³⁴

11. EBU DÂVUD (202-275/817-889). Suleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî es-Sicistânî, Ebu Dâvud.¹³⁵

Nisbesinden de anlaşılacağı gibi, aslen Horasan bölgesinin Sicistan şehrinde olup, Irak, Suriye, Mısır vb. pek çok yere ilim seyahati yaptıktan sonra Basra'ya yerleşmiş ve vefat edinceye kadar ilmi faaliyetlerini orada devam ettirmiştir.¹³⁶ Rivayet, dirayet, ilel ve sened ilimlerinde temayüz etmiş olan Ebû Dâvud, hadiste üstatlığının yanında aynı zamanda iyi bir müfessir ve fakihdir.¹³⁷

Musa b. Harun, Ebu Dâvud'un "dünyada hadis, ahirette de cennet için yaratıldığını" söylerken, el-Hâkim, "zamanının hadis ehlinin imami" demiştir. Onun hakkında İbrahim el-Harbî (ö.285/898) ise şöyle der: "Dâvud (a.s)'a demir nasıl yumuşatıldıysa, Ebu Dâvud'a da hadis öyle yumuşatılmıştır."¹³⁸

O *sika*,¹³⁹ *sebt*, *huccet* ve *imam*dır.¹⁴⁰ Kütüb-i Sitte imamlarından et-Tirmizî (ö.279/892) ve en-Nesâî (ö.303/915) kendisinden tahdiste bulunmuştur.¹⁴¹

Bazı hocaları: el-Ka'nebî (ö.221/835), Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî (ö.227/841), Kuteybe b. Saîd (ö.240/855) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855).

Bazı talebeleri: Oğlu İbn Ebî Dâvud (ö.316/928), İbnu'l-Arabî (ö.340/953), İsmail es-Saffâr (ö.341/954), Abdurrazzâk b. Dâse (ö.346/959).

Bilinen yirmiyi aşkın eseri vardır ve şüphesiz bunlardan en meşhuru *es-Sunen*'dir. En fazla ahkâm hadisi ihtiva eden ilk hadis kitabı olarak da bilinen *es-Sunen*, Kütüb-i Sitte'nin dört Sünen'inden (Sunen-i Erbaa) ilkidir. Ebû Dâvud'un kendi ifadesine göre, eserinde tahriç ettiği 4.800 hadisi

¹³⁴ Sezgin, *GAS*, I/113.; el-Kettânî, *age.*, (terc.) s. 169 dn.

¹³⁵ Ebu Dâvud hakkında geniş bilgi için bk., İbnu'n-Nedîm, *age.*, s. 324.; el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX/55-58.; İbn Mâkûlâ, *age.*, I/295.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/591-593.; a.mlf., *el-Kâşif*, I/456.; İbn Hacer, *Lisân*, III/293-296.; a.mlf., *Tehzîb*, IV/149-151.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/168.; Dehlevî, *age.*, s. 193.; el-Kettânî, *age.*, s. 11.; Sezgin, *GAS*, I/149-152.

¹³⁶ el-Hatîb, *age.*, IX/56.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/591.; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/150.

¹³⁷ el-Hatîb, *age.*, IX/58.; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/151.

¹³⁸ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/592. Burada bu söz es-Sâgânî (ö.290/902)'ye de atfedilmektedir. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/151.

¹³⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV/101.; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII/282.

¹⁴⁰ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I/456.

¹⁴¹ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/591.; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV/19.

500.000 hadis arasından seçmiştir¹⁴². İlk olarak 1271 yılında Delhi’de neşredilen¹⁴³ ve günümüze kadar birçok baskısı yapılan eser üzerine kaleme alınmış pek çok çalışma mevcuttur.¹⁴⁴

Ebû Dâvud’un baskısı yapılan diğer bazı eserleri şunlardır: *Kitâbu’l-Mesâil*, *Kitâbu’l-Merâsil* ve *Risâletu Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke*.¹⁴⁵

12. EBU KİLÂBE ER-RAKÂŞÎ (190-276/805-890). Abdulmelik b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed er-Rakâşî el-Basrî, Ebu Muhammed.¹⁴⁶

Basralı olmakla beraber, sonraları Bağdat’a yerleşen¹⁴⁷ muhaddisin künyesi Ebu Muhammed olmasına rağmen Ebu Kılâbe diye meşhur olmuştur.¹⁴⁸

Ebu Dâvud, *sıdk*, *emin-me’mun* dediği Ebu Kılâbe’den Basra’da hadis yazdığını söylemektedir.¹⁴⁹ O *sika*,¹⁵⁰ *mutkin*¹⁵¹ olarak da tavsif edilmektedir. Dârakutnî ise *sadûktur*, ancak hıfzından tahdis ettiği için isnad ve metinde çok hata yapmakta, dolayısıyla rivayetinde fazlaca evham oluşmaktadır, der.¹⁵² Hıfzından altmış bin hadis rivayet ettiği nakledilmektedir.¹⁵³ et-Taberî (ö.310/923)’nin ondan daha hâfızını görmedim dediği,¹⁵⁴ hadis bilgisinin çok güçlü olduğu, özellikle de Şu’be’nin hadislerini sûre ezberler gibi ezberlediği rivayet edilir.¹⁵⁵

İbadetine çok düşkün olan Ebu Kılâbe’nin günde dört yüz rekât namaz kıldığı nakledilmektedir.¹⁵⁶ O, 276/890 yılında Bağdat’ta vefat etmiştir.¹⁵⁷

Bazı hocaları: Ravh b. Ubâde (ö.205/820), Yezîd b. Harun (ö.206/821), Saîd b. Âmir (ö.208/823), Ebu Âsım en-Nebîl (ö.212/828) ve Ebu’l-Velid et-Tayâlisî.

Bazı talebeleri: İbn Mâce (ö.273/886), es-Sâgânî (ö.290/902), İbn Huzeyme (ö.311/922) ve İsmail es-Saffâr (ö.341/954).

¹⁴² el-Hatîb, *age*, IX/57.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/593, 94.

¹⁴³ Sezgin, *GAS*, I/150.

¹⁴⁴ Ebu Dâvud’un diğer eserleri için bk., Eserleri için bk., Sandıkçı, *age*, s. 180, 181. el-Kettânî, *age*, ay.

¹⁴⁵ Sandıkçı, *age*, ay.

¹⁴⁶ Ebu Kılâbe er-Rakâşî hakkında geniş bilgi için bk., İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, V/369.; el-Hatîb, *age*, X/425.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/580.; a.mlf., *el-Kâşif*, I/669.; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI/371.; Kehhâle, *age*, VI/190.

¹⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *age*, V/369.; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII/361.

¹⁴⁸ el-Hatîb, *age*, X/425.; İbn Hacer, *age*, VI/371

¹⁴⁹ el-Hatîb, *age*, X/426.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/580.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *age*, ay.

¹⁵¹ İbn Hacer, *age*, VI/371.

¹⁵² el-Hatîb, *age*, X/426.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/580.; İbn Hacer, *age*, ay.

¹⁵³ el-Hatîb, *age*, ay.; ez-Zehebî, *age*, ay.

¹⁵⁴ el-Hatîb, *age*, ay.; ez-Zehebî, ay.; İbn Hacer, *age*, ay.

¹⁵⁵ el-Hatîb, *age*, ay.; İbn Hacer, *age*, ay.

¹⁵⁶ el-Hatîb, *age*, ay.; ez-Zehebî, *age*, ay.; İbn Hacer, *age*, ay. Bu bilgi mübalağalı görünmekle beraber, Ebu Kılâbe’nin ibadet ve taatına ne kadar düşkün olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

¹⁵⁷ el-Hatîb, *age*, ay.; İbn Hacer, *age*, ay.

Eseri: *Kitâbu'l-Meğâzî*.¹⁵⁸

13. EBU BEKR EL-BEZZÂR (210-292/825-955). Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik el-Atekî el-Basrî, Ebû Bekr el-Bezzâr.¹⁵⁹

Basralı¹⁶⁰ muhaddis, *sika*, hâfız¹⁶¹ ve allâme'dir.¹⁶² Kaleme aldığı meşhur eseri *el-Musned*'inde hadislerin gizli illetlerini de açıklamıştır. Onun, yeryüzündeki hâfızların imamı ve Basra'da Ali b. Medîni'den sonra hadisi en iyi bilen kişi olduğu nakledilir.¹⁶³

Dârakutnî, el-Bezzâr'ın *sika* olduğunu, ancak hafızasına çok güvendiği için çok hata yaptığını söyler.¹⁶⁴ Rivayetlere göre, Mısır'da *el-Musned*'ini ezberden tahdîs ederken, pek çok hadiste hata etmiş, bu sebeple de eleştirilmiştir.¹⁶⁵

Hayatının sonlarında ilmini yaymak için Isfahan, Şam ve beldelerine yolculuğa/rihle çıktığı,¹⁶⁶ bu esnada Remle'de 292/955 yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁶⁷

Hocalarından bazıları: Hüdbe b. Hâlid (ö.235/849), Abdu'l-a'lâ b. Hammâd (ö.237/851), Abdullah b. Muaviye el-Cumahî (ö.243/857), İbrahim b. Saîd el-Cevherî (ö.247/861), el-Fellâs (ö.249/864), ve Bundâr (ö.252/866).

Talebelerinden bazıları: Muhammed b. Abbâs b. Nuceyh, Abdullah b. Hasan (ö.307/919) ve Abdulbâkî b. Kâni' (ö.351/964).

Bazı eserleri: *el-Musnedu'l-Kebîr*.¹⁶⁸ *el-Musnedu's-Sağîr*.¹⁶⁹ *Şerhu Muvatta'î Mâlik*.¹⁷⁰

SONUÇ

İslâm kültür tarihinde hadis ilmi açısından en önemli dönem hiç şüphesiz ilk üç asırdır. İlk iki asırda “hıfz”, “kitâbet” ve “tedvîn” faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu faaliyetler üçüncü asırda “tasnîf”

¹⁵⁸ Kehhâle, *age.*, ay.

¹⁵⁹ Ebu Bekr el-Bezzâr hakkında geniş bilgi için bk., el-Hatîb, *age.*, IV/334.; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I/425.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/653-54.; a.mlf., *Mizân*, I/124.; İbn Hacer, *Lisân*, I/237.; İbnu'l-İmâd, *age.*, II/209.; Dehlevî, *age.*, s. 76.; Kehhâle, *age.*, II/36.; el-Kettânî, *age.*, s. 68.; ez-Zirîklî, *age.*, I/182.

¹⁶⁰ el-Hatîb, *age.*, IV/334.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/653.

¹⁶¹ el-Hatîb, *age.*, IV/334.; İbn Hacer, *Lisân*, I/237.

¹⁶² ez-Zehebî, *Tezkira*, II/653.

¹⁶³ İbn Hacer, *Lisân*, I/238.

¹⁶⁴ el-Hatîb, *age.*, IV/334.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/654.

¹⁶⁵ el-Hatîb, *age.*, IV/334.; İbn Hacer, *Lisân*, I/238.

¹⁶⁶ ez-Zehebî, *Tezkira*, II/654.

¹⁶⁷ el-Hatîb, *age.*, IV/334.; ez-Zehebî, *Tezkira*, II/654.; İbn Hacer, *Lisân*, I/238.

¹⁶⁸ el-Hatîb, *age.*, ay.; ez-Zehebî, *Tezkira*, ay.; a.mlf., *Mizân*, ay.; Dehlevî, *age.*, ay.; el-Kettânî, *age.*, s. 6, 68.; Kehhâle, *age.*, ay. ez-Zirîklî, *age.*, ay. Eser, *el-Bahru'z-Zâhir* olarak da bilinmektedir. bk., el-Kettânî, *age.*, ay.

¹⁶⁹ el-Kettânî, *age.*, ay.; ez-Zirîklî, *age.*, ay.

¹⁷⁰ Kehhâle, *age.*, ay.

çalışmaları ile zirveye ulaşmıştır. Bu dönem, gerek hadisçilerin, gerekse ilgili sahada verilen eserlerin çokluğu ile de önem arz etmektedir.

Basra'nın ilmi temelleri "Basra Mektebi" ile Ebû Musa el-Eş'arî (ö.44/665) ve Enes b. Mâlik (ö.93/712), gibi güzide sahâbîler tarafından atılmıştır. Bu aynı zamanda Basralıların ilmi, rivayet zincirinin ilk halkasını oluşturan sahabeden aldıkları anlamına gelmektedir. Atılan bu temel, tâbiinden Hasan el-Basrî (ö.110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö.110/728) ve Katâde b. Diâme (ö.118/736) gibi alimler tarafından daha da muhkem hale getirilmiştir.

Hicri ikinci asrın başlarından itibaren ise, Kur'an'ın doğru okunup anlaşılmasını ve İslam'a yeni girmiş Arap olmayan milletlerin Arapçayı kolayca öğrenmesini temin etmek için Arap dilinin gramer kuralları tespit edilmiştir. Böylece Arap filolojisinin kuruluşu, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lügat çalışmaları ilk defa Basra'da başlamıştır.

Tesis edilen bu ilmi ortam, gün geçtikçe hareketlilik kazanmış ve bunun tabii bir sonucu olarak da mevcut birikimden istifade etmek isteyen pek çok hadisçi Basra'yı ziyaret etmiştir. Dolayısıyla Basra, ilk üç asır boyunca hadis ilimleri açısından, her nesilden çok sayıda güvenilir hadis alimini bünyesinde toplamıştır. Nitekim bu çalışmada söz konusu alimlerin belli başlıları tanıtılmıştır. Böylece Basra, hem yetiştirdiği hadisçiler hem de onların ortaya koydukları eserler açısından diğer ilim merkezleri arasındaki mümtaz yerini almıştır. Tespitlere göre, telifte bulunmuş hadisçiler sıralamasında Basra, Bağdat'ın ardından ikinci sırayı almıştır. Buna göre, üçüncü hicri asırda Basralı müellif muhaddislerin sayısı 20, eseri olmayan muhaddislerin sayısı ise 8'dir. Bu sıralamada Kûfe üçüncü olurken, hadisin anavatanı sayılan Medine yedinci, Mekke ise onuncu olmuştur. Hadisle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan eserlerin sayısı bakımından yine ikinci olan Basra; Musned, Sünen, Câmi', Muvatta' ve Musannaf türü eserlerin çokluğu açısından ise dördüncüdür.

Bu sıralamalarda, Basra'dan 130 sene sonra kurulmasına rağmen birinciliği daima elinde bulunduran Bağdat ve üçüncü sırada bulunan Kûfe şehirlerinin hadis ilminde böyle yüksek bir seviyeye ulaşmalarında da Basra'nın önemli bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Basra'nın, İslam dünyasının önde gelen hadis merkezlerinden biri olmayı hak ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- el-Buhârî, Muhammed. İsmail (ö.256/870), *et-Târihu'l-Kebîr*, I-VIII, (tahk., Seyyid Hâşim en-Nedvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, (ö.279/892), *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1407/1987.
- Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, (terc. Zeki Magâmiz), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1972.
- Dehlevî, Abdu'l-Azîz b. Şah Veliyyullah (1159-1239), *Bustânu'l-Muhaddisîn*, (terc. A. Osman Koçkuzu) Ankara, 1986.
- Erkaya, Musa, *İbn Mâce'nin Sunen'inin Kaynakları*, FÜBAP, Proje No: 563, Elazığ, 2004.
- Halîfe b. Hayyât, el-Uşfurî et-Temîmî el-Basrî (ö.240/854), *Kitâbu't-Tabakât*, (Tahk., Ekrem Ziya Umerî), Riyad, 1982.
- el-Hatîb, Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1072), *Târihu Bağdâd*, I-XIV, Beyrut, ts
- Hitti, Philip K., *Siyâsi ve Kültürel İslâm Târihi*, (çev. Salih Tuğ), I-IV, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1980.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Ebi Hâtîm er-Râzî (ö.327/938), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali (ö.852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Beyrut, 1986.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed Ebu Hatim el-Bustî (ö.354/965), *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, (Tahk., Şerefuddin Ahmed) Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975.
- İbn Hibbân, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1959.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (ö.774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, 1977.
- İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah b. Ebî Nasr b. Cafer (ö.475/1082), *el-İkmâl fî Raf'i'l-İrtiyâb ani'l-Mu'telifî ve'l-Muhtelif fî'l-Esmâi ve'l-Kunâ ve'l-Ensâb*, I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd ez-Zuhrî (ö.230/845), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.,
- İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, Abdulhayy (1032-1089), *Şezerâtu'z-Zeheb, fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakub el Varrâk (ö.438/1047), *Kitabu'l-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1398/1978.
- Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis -İlk Üç Asır-* Emin Yay. Bursa, 2006.
- Kehhâle, Ömer Rıza (1905-1987), *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I-XV, Mektebetu'l-Musennâ ve Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1857-1927), *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, İstanbul, 1986.

- Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, D.İ.B. Yay. Ankara, 1991.
- Sezgin, M.Fuad, *GAS*. (Geschichte der Arabischen Schrifttums), I-IV, Leiden, 1967.
- Yâkût el-Hamevi, Yâkût b. Abdullah el-Hamevi er-Rûmî el-Bağdâdî (ö.626/1228),
Mu'cemu'l-Buldân I-V, Dâru Sadr, Beyrut, ts.
- ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (673-748), *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-VI, (tahk. Ali Muhammed Becâvî-Fethiye Ali Becâvî), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut, ts.
- ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâyeten fî'l-Kutubi's-Sitte*, I-II, (tahk. Muhammed Avvâme), I. bsk., Cidde, 1413/1992.
- ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV+Zeyl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- ez-Zirîklî, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li Eşhuri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, I-XIII, Matbaatu'l-Arabiyye, Mısır, 1927.
- Zorlu, Cem, *Abbâsilere Yönelik Dinî ve Siyasi İsyânlar*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.

